

УДК 347.921.6

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.05>**Стелла Устюшенко,**

аспірантка кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИТРАТИ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У науковій статті досліджено такий вид судових витрат, пов'язаних із розглядом справи, як витрати на професійну правничу допомогу в цивільному процесі. З'ясовано різницю між поняттями «правова допомога» та «правнича допомога» та зроблено висновок, що допомогу з правових питань, надану фахівцем у сфері права, правильно називати або професійною правовою допомогою, або правничою допомогою.

Науково обґрунтовано, що у разі надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному судочинстві витрати на надання професійної правничої допомоги не підлягають розподілу між сторонами та здійснюються за рахунок держави. Питання фінансування системи безоплатної правової допомоги не регулюються цивільним процесуальним законодавством, а отже, ці витрати держави не включаються до судових витрат у цивільному судочинстві.

Досліджено матеріально-правовий та процесуальний аспекти витрат сторін цивільного процесу на професійну правничу допомогу. Стверджується, що у матеріально-правовому сенсі витрати на професійну правничу допомогу є платою за надані юридичні послуги, розмір та порядок оплати яких визначається умовами договору про надання правової допомоги. Процесуального значення витрати на професійну правничу допомогу набувають лише у разі, якщо стороною цивільного процесу було заявлено вимогу про їх компенсацію. Саме у зв'язку з можливістю їх компенсації шляхом стягнення судом суми понесених витрат на професійну правничу допомогу зі сторони, яка програла справу, такі витрати віднесені до судових витрат у процесуальному сенсі.

Здійснено аналіз судової практики щодо компенсації витрат на професійну правничу допомогу. Стверджується, що для того, щоб забезпечити можливість компенсації витрат на професійну правничу допомогу, необхідно під час визначення розміру, порядку оплати та документів, якими оформлюється оплата послуг адвоката, враховувати вимоги чинного цивільного процесуального законодавства України та судової практики. Зокрема, необхідність доведення перед судом розміру понесених витрат, їх обґрунтованості обмежує певною мірою свободу сторін під час визначення умов договору про надання правової допомоги, пристосовуючи його до наявних реалій судової практики.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, судові витрати, послуги адвоката, гонорар адвоката, правова допомога.

Постановка проблеми. Серед витрат, пов'язаних із розглядом справи, найбільшу питому вагу, як правило, становлять витрати на професійну правничу допомогу. Сучасне цивільне судочинство має тенденцію до постійного ускладнення судових процедур. Тому натеper важко уявити собі ефективний судовий захист без кваліфікованої допомоги адвоката. Гонорари адвокатів за проведення справи можуть бути порівняні з ціною позову, а інколи навіть перевищувати її. Тому для особи, яка звертається за судовим захистом, дуже важливою є передбачена процесуальним законом можливість компенсації понесених нею витрат на професійну правничу допомогу в разі виграшу справи. Водночас у судовій практиці трапляються непоодинокі випадки, коли грошові суми присудженої судом компенсації таких витрат значно відрізняються від розміру реально

сплачених учасником судового процесу грошових коштів за надані йому юридичні послуги. Вказане зумовлює необхідність наукового дослідження такого виду витрат, пов'язаних із розглядом справи, як витрати на професійну правничу допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики судових витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі було розглянуто у працях таких учених, як: О. Антонюк, Є. Васьковський, В. Заборовський, В. Личко, Л. Островська, Н. Сакара, Д. Сірош, Г. Тріпульський, О. Угриновська, К. Шмотін, Ю. Шрамко та ін.

Утім, деякі проблеми, пов'язані із визначенням юридичної природи, порядком обчислення, сплати та компенсації витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі, залишаються невирішеними.

Особливої актуальності це питання набуло у зв'язку з оновленням чинного цивільного процесуального законодавства України.

Метою цієї статті є визначення матеріально-правового та процесуального аспектів витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед викликає зауваження назва цього виду витрат. Відомо, що до внесення змін у Конституцію України Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» положення ст. 59 Конституції України передбачали право особи на правову, а не правничу допомогу. Термін «правова допомога» все ще зберігається у нормах Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» та деяких інших актах законодавства України.

Надаючи роз'яснення змісту конституційного права на правову допомогу, Конституційний Суд України відзначив, що право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [1]; гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [2].

Відповідно до ст. 1 Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» правова допомога – надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [3].

Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [2].

Також Конституційний Суд України навів невиключний перелік суб'єктів надання правової допомоги:

– державні органи України, до компетенції яких входить надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики України, нотаріат тощо);

– адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання

правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах (частина друга статті 59 Конституції України);

– суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;

– об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (частина перша статті 36 Конституції України) [1].

Слід зазначити, що різниця між поняттями «правова допомога» та «правнича допомога» полягає в тому, що в назві «правова допомога» відображено коло питань, у яких надається допомога, тобто допомога у питаннях права, тоді як у категорії «правнича допомога» акцент робиться на суб'єкті її надання, тобто це допомога, надана правником. Таке зміщення акцентів у назві покликане зайвий раз підкреслити, що допомога з правових питань має надаватися лише фахівцем, особою правничої професії. У зв'язку з цим як тавтологія виглядає доповнення назви правничої допомоги словом «професійна». Адже створюється враження, що є ще й непрофесійна правнича допомога, що, звісно, не так. Правова допомога (допомога з правових питань) може надаватися як фахівцем, так і дилетантом. Правда, в останньому випадку її далеко не завжди можна вважати справжньою допомогою. Правнича ж допомога – це допомога фахівця (правника), що витікає з самої її назви. Тому допомогу з правових питань, надану фахівцем у сфері права, правильно називати або професійною правовою допомогою, або правничою допомогою.

Як відзначила Н. Фешик, заміна терміна «правова допомога» на «правничу допомогу» зумовлена стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосований для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу. Більше того, терміни правовий – правничий – правний – юридичний є родо-видовими синонімами [4].

Необхідно уточнити, що «правничу допомогу» є більш вузьким поняттям порівняно з поняттям «правова допомога», оскільки якщо правова допомога надається правником, вона може вважатися правничою допомогою, якщо ж її надає інша особа, така допомога може бути правовою, але не правничою. Так, наприклад, студенти юридичних закладів вищої освіти у юридичних клініках надають громадянам правову допомогу, однак

її не можна вважати правничою, оскільки студент не є дипломованим фахівцем-правником. Утім, у нормах чинного законодавства України терміни «правова допомога» та «професійна правничка допомога» переважно використовуються як синоніми.

Правова (професійна правничка) допомога в цивільному судочинстві може надаватися учасникам справи за плату або безоплатно.

Порядок надання безоплатної правової допомоги визначається окремим законом. Відповідно до ст. 1 Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна правова допомога – правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [3]. Безоплатна правова допомога за цим законом поділяється на первинну та вторинну. У цивільному судочинстві надається саме безоплатна вторинна правова допомога, яка являє собою вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога надається центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокатами, що включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, лише особам, які мають на неї право відповідно до ст. 14 Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу».

У разі надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному судочинстві витрати на надання професійної правничої допомоги не підлягають розподілу між сторонами та здійснюються за рахунок держави. Питання фінансування системи безоплатної правової допомоги не регулюються цивільним процесуальним законодавством, а отже, ці витрати держави не включаються до судових витрат у цивільному судочинстві.

Витрати сторін цивільного процесу на професійну правничу допомогу мають матеріально-правовий та процесуальний аспекти. У матеріально-правовому сенсі витрати на професійну правничу допомогу є платою за надані юридичні послуги, розмір та порядок оплати яких визначається умовами договору про надання правової допомоги. Принцип свободи договору дає сторонам договору можливість на власний розсуд визначити його умови (ст. 627 ЦК України), зокрема й щодо ціни (ч. 1 ст. 632 ЦК України).

Таким чином, несення витрат на професійну правничу допомогу, як-от визначення розміру цих витрат, порядку їх оплати тощо, регулюється нормами матеріального

(цивільного) права й до цивільного процесу має лише опосередковане відношення.

Витрати на професійну правничу допомогу віднесені законом до витрат, пов'язаних із розглядом справи, і ототожнюються законодавцем з витратами на оплату послуг адвоката. Отже, оплатна правова допомога надається адвокатами на підставі договорів про надання правової допомоги, умови яких визначають порядок обчислення гонорару адвоката (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо.

Витрати на професійну правничу допомогу складаються з двох частин: гонорар адвоката і витрати адвоката, понесені у зв'язку з виконанням професійних обов'язків (ч. 2 ст. 137 ЦПК).

Під час встановлення розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час (ст. 30 Закону України від 05.07.2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [5]. При цьому розмір цих витрат має бути співмірним із: 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи. Інакше суд може зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами.

В. Богославець систематизував способи визначення ціни договору про надання правових послуг, найбільш поширені у світовій практиці: 1) погодинна ставка; 2) фіксована сума; 3) умовна винагорода; 4) комбінований метод [6, с. 3]. При цьому під умовною винагородою автор розуміє такий спосіб оплати послуг адвоката, коли винагорода виплачується виконавцеві лише коли справа закінчується успішно для замовника.

На думку Р. Вітюка, така умова має значний мотиваційний ефект, адвокат або не береться за завідомо безперспективну справу, або, взявшись за неї, докладаеться максимальних зусиль для перемоги, адже згідно з договором діє принцип «немає виграшу – немає оплати» (no win no fee).

В інших випадках, як вказує Р. Вітюк, сторони, встановлюючи фіксовану суму плати за надання послуг, окремим пунктом погоджують гонорар успіху (success fee) –

певну суму, зазвичай у відсотках від суми, присудженої до стягнення, тобто визначають додатковий платіж, який адвокат отримує за умови позитивного для клієнта результату наданих йому послуг [7].

З приводу гонорару успіху свою правову позицію висловив Верховний Суд. У постанові від 12 червня 2018 року у справі № 462/9002/14-ц провадження № 61-9880св18 Верховний Суд указав, що судові рішення не належить до об'єктів цивільних прав (частина перша статті 177 ЦК України), а його ухвалення у конкретній справі не є результатом наданих адвокатами сторін послуг, а тому не може бути предметом договору (частина перша статті 638 цього Кодексу).

Включення в умови договору про надання юридичних послуг пункту про винагороду адвоката за досягнення позитивного рішення суду суперечить основним засадам здійснення правосуддя в Україні, актам цивільного законодавства, у зв'язку з чим та через положення частини першої статті 203, частини першої статті 215 ЦК України підлягає визнанню недійсним за пред'явленням стороною договору позовом [8].

Процесуального значення витрати на професійну правничу допомогу набувають лише у разі заявлення стороною цивільного процесу вимоги про їх компенсацію. Саме у зв'язку з можливістю їх компенсації шляхом стягнення судом суми понесених витрат на професійну правничу допомогу зі сторони, яка прогнала справу, такі витрати віднесені до судових витрат у процесуальному сенсі. Водночас необхідність доведення перед судом розміру понесених витрат, їх обґрунтованості обмежує певною мірою свободу сторін під час визначення умов договору про надання правової допомоги, пристосовуючи його до наявних реалій судової практики. Так, наприклад, встановлення погодинної ставки оплати послуг адвоката значно підвищує шанси на задоволення судом вимоги про її повне відшкодування порівняно з фіксованою сумою, обґрунтованість розміру (відповідності критерію розумності) якої значно важче довести. Судова практика істотно вплинула й на перелік документів, які мають складатися сторонами в процесі укладення та виконання договору про надання правової допомоги, оскільки саме ці документи надаються суду як докази для відшкодування витрат на професійну правничу допомогу [9; 10]. Надані докази мають містити детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги.

Як відзначив Верховний Суд, під час визначення суми відшкодування суд має

виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін. Ті самі критерії застосовує ЄСПЛ, присуджуючи судові витрати на підставі статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, у рішеннях від 12 жовтня 2006 року у справі «Двойних проти України» (пункт 80), від 10 грудня 2009 року у справі «Гімайдудіна та інші проти України» (пункти 34–36), від 23 січня 2014 року у справі «East/West Alliance Limited» проти України», від 26 лютого 2015 року у справі «Баришевський проти України» (пункт 95) зазначено, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим.

У рішенні ЄСПЛ від 28 листопада 2002 року у справі «Лавентс проти Латвії» зазначено, що відшкодовуються лише витрати, які мають розумний розмір [11].

Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що в межах цивільно-правових відносин між адвокатом та особою, якій він надає професійну правничу допомогу в цивільному процесі, оплата може визначатися за взаємною домовленістю на власний розсуд сторін договору про надання правової допомоги. Водночас для того, щоб забезпечити можливість компенсації цих витрат (розглядаючи їх уже у процесуальному аспекті), необхідно під час визначення розміру, порядку оплати та документів, якими оформлюється оплата послуг адвоката, враховувати вимоги чинного цивільного процесуального законодавства України та реалії судової практики.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 47. Ст. 2045.
2. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79. Ст. 2694.
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст.577.
4. Фецик Н. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? URL: <https://unba.org.ua/publications/1070-advokatska-monopolya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-positivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html>.

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.

6. Богославець В.М. Договори про надання правових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 19 с.

7. Вітюк Р. Гонорар за успіх. Бонус для адвоката: стимул чи корупційний складник? *Закон і бізнес*. 2018. № 31 (1381). URL: https://zib.com.ua/ua/print/133986-bonus_dlya_advokata_stimul_chi_korupciyna_skladova.html.

8. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 462/9002/14-ц,

провадження № 61-9880св18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75003682>.

9. Постанова Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 301/1894/17, провадження № 61-30494св18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77764184>.

10. Постанова Верховного Суду від 3 травня 2018 р. у справі № 372/1010/16-ц, провадження № 61-3416св18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73770506>.

11. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2019 року у справі № 185/1718/18, провадження № 61-46120св18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79684725>.

The research article examines the type of legal costs involved in litigation as the costs of professional legal assistance in civil proceedings. The difference between the concepts of “legal aid” and “aid of a lawyer” is made and it is concluded that legal aid provided by a specialist in the field of law is properly called either professional legal aid or aid of a lawyer.

It is scientifically substantiated that in the case of providing secondary legal aid in civil proceedings, the costs of providing professional legal assistance are not shared between the parties and are borne by the state. The issues of financing the legal aid system are not regulated by civil procedural law, and therefore these state costs are not included in legal costs in civil proceedings.

The substantive and procedural aspects of the costs of civil litigation parties for professional legal assistance are investigated. It is argued that, in the substantive sense, the costs of professional legal assistance are fees for legal services rendered, the amount and procedure of payment of which are determined by the terms of the legal aid agreement. The costs of professional legal aid are of procedural importance only if the party to the civil proceedings has claimed a claim for their compensation. It is precisely because of the possibility of their being compensated by the court's recovery of the costs of professional legal assistance from the losing party that such costs are attributable to the costs of the proceedings.

Case law has been analyzed to cover the costs of professional legal aid. It is argued that in order to provide for the possibility of compensation for the costs of professional legal assistance, it is necessary to take into account the requirements of the current civil procedural legislation of Ukraine and case law when determining the amount, procedure of payment and documents, which formulate payment for the services of a lawyer. In particular, the need to bring before a court the amount of costs incurred and their justification limits to a certain extent the freedom of the parties in determining the terms of a legal aid agreement, adapting it to the existing realities of case law.

Key words: justice, civil procedure, legal costs, lawyer's services, lawyer's fees, legal aid.